

Osmanlı Taşrası ve Tımar Sistemi

Genel olarak 'Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600) İst 2003 'makalesinden ve konuyla alakalı bazı çalışmalardan ÖZETLENMİŞTİR

Osmanlı İmparatorluk coğrafyasında, doğrudan doğruya Osmanlı düzeninin geçerli olduğu¹ yerlerin taşra idarelerinde bölgeye mali, toplumsal ve tarımsal bir biçim veren tımar sistemi geçerliydi. Sistem madeni para ekonomisinin eski zamanda çok gelişmemiş olmasından ve ulaşım imkânlarının kısıtlılığından doğmuş ve askeri ihtiyaçları karşılamak amacıyla geliştirilmişti.

Devlet zirai üretimden vergi olarak aldığı payı, (halkın elinde nakit para az bulunduğundan) aynı olarak yani mahsul cinsinden tahsil ederdi. Toplanan bu vergi mahsulünün merkezi hazineye aktarılması, nakde çevrilmesi ve böylece de askeri girişimler organize edilmesi zordu. Bu sebeple gelirlerin toplanması ve tasarruf hakkı devlete karşı yüklenen hizmetler mukabilinde bazı görevlilere bırakılırdı.

Ortadoğu devlet yapısında gelenekselleşen bu sistem Bizans'ta "Poronoia" İslam ülkelerinde "İkta" yahut "tımar" olarak adlandırılıyordu.

Sisteminde hizmeti yüklenmiş olan sipahi; geliri kendisine tahsis edilen köyde yaşar, böylece aynı olarak ödenen vergiyi kolayca toplar, ürünü nakde çevirme işini üstlenirdi. Ayrıca yaşadığı köyde atına da kolayca bakabilirdi.

Ancak sistemin işlerliğini sağlamak için sürekli bir merkezi denetim oluşturmak ve tımarların dağıtılabilmesi için eyaletlerdeki gelir kaynaklarını ayrıntılı olarak saptamak gerekiyordu.

Bunun için bir bölgenin fethinin hemen ardından gelir kaynaklarını belirlemek için " tahrir emini " veya " il-yazıcısı" denilen görevliler gönderilerek tahrir yapılırdı. İl- yazıcısı bölgenin gelirlerini ayrıntılı bir tahrir defterine (mufassal deftere) kayıt ederdi.

Deftere her köyün adının altına; öşür ve çift resmi (angarya) vergileri buna ek olarak Hristiyanlardan nakdi tahsil edilen ispençe, çift vergisi, para cezaları (cerimeler) gibi başka resimlerden elde edilecek tahmini toplam geçirilirdi.

Tahrir tamamlanınca yıllık değeri 100.000 akçeden çok olan tımarlar "has" olarak devlet hazinesi, vezir ve beyler için ayrılır, yıllık değeri 20 ila 100.000 akçe arasında olanlar ise zeamet (subaşı tımarı) olarak belirlenirdi. Diğerleri Sipahi tımarı olarak dağıtılırdı.

Bu tahrir işlemi 20 ila 30 yılda bir tekrarlanmaktaydı.

Mufassal defterin yanı sıra gelirin has, zeamet, tımar olarak dağılımını özet olarak gösteren 2. bir defter (icmal defteri) olurdu. Herhangi bir anlaşmazlık baş gösterdiğinde kadılara kararında bu tahrir defterleri yardımcı oluyordu.

Ayrıca Tımarlar kendi aralarında serbest ve serbest olamayan tımarlar olarak da 2'ye ayrılırdı. Badiheva türü vergileri alma yetkisine sahip tımarlara serbest bu vergileri alma yetkisi olmayanlara ise serbest olmayan tımar denirdi.

¹ Osmanlı merkezi idaresinin doğrudan uygulanmadığı Mısır, Basra, Habeş Elhasa gibi ayrıcalıklı bölgeler vardır.

Sipahi ve Reaya

Timar sistemi aslında; devlet, sipahi ve köylünün toprak üzerinde eş zamanlı haklarının bulunduğu parçalı bir mülkiyet sahipliği türüydü.

Timarı elinde tutan sipahinin kanuna dayanan bazı hakları vardı ve bu özelliğinden dolayı kendisine toprak sahibi (sahibi arz) denirdi. Gerçekte ise sipahinin devletten aldığı toprağın kedisi değil, belli bir toprak üzerinde yaşayan halktan devlete ait gelirleri toplama yetkisiydi. Kanuna dayalı bu haklar kendisine topladığı geliri güvenceye alması için verilmişti.

Sipahi bu gelirler mukabilinde bir takım hizmetler yüklenmişti ki en önemli görevi sistemin temeli olan merkezi orduya asker sağlamaktı. Köyde yaşadığından atına rahatlıkla bakabilirdi. Silahları yay kılış kalkan ve gürz idi. Her 3.000 akçelik timar geliri için bir cebelü (tam donanımlı asker) sağlamak zorundaydı.

Timarlı Sipahinin Taşrada Yetkileri

Devlet sipahiye başka görev ve yetkilerde vererek onu köydeki düzenden sorumlu kılmıştı. Sipahi; bölgesinde devletin toprak yasalarını uygular, boş toprakları sözleşme ile ve peşin ödenen bir **kira** (tapu resmi) karşılığında talep eden köylünün tasarrufu altına verir köylü toprağı 3 yıl boyunca nedensiz boş bırakırsa sipahi toprağı başkasına devredebilirdi.

Timar'a hak kazananlar ancak askeri sınıftan olabilirdi. Reaya'ya timar vermek mutlak yasaktı. Babası askeri sınıftan olan yahut sultan ve bey kulu olanlar doğrudan askeri statü kazanıyorlardı.

Bir sipahi üstün hizmetleri karşılığında yeni eklerle timarlarını artırılabilirdi. Böylelikle geliri 4.000 duka²'ya kadar çıkabilirdi. Ancak yeni bir zeamet elde edebilmesi için çok istisna, hizmetlerde bulunması gerekiyordu ki böyle topraklar hemen hemen bütünüyle Sultankulları ve beyoğullarına ayrılmıştı.

Bu sistemde tarım arazisinin mülkiyeti devlete aitti. Toprağı işleyen köylüler ise babadan oğla geçen kiracılık konumundaydılar.

Tapu resmi denilen bir para ödeyerek tasarruf hakkı kazanırlardı. Ancak toprak üzerindeki hakları babadan oğula geçer köylü toprağı satamaz, hediye olarak bağışlayamaz, vakf edemez, izinsiz olarak başkasına aktaramazdı. Köylü toprağı sürekli olarak işlemeyi ve zorunlu vergileri ödemeyi üstlenirdi. Ekinlik bostan yahut çayır olarak aldığı toprağın kullanımını değiştiremezdi. Toprağı 3 yıl nedensiz boş bırakamazdı.

Reaya'dan bir aile reisi tek bir aileyi geçindirecek bir çiftlikten daha çoğunu elinde bulunduramazdı. Ölümü üzerine çocukları bu toprakları ortaklaşa çalıştırabilir, fakat bölemezlerdi. Çiftçi sipahiye toprak ürünlerinden 8'de 1 alınan öşür ve bunun yanı sıra çift resmi (angarya³ karşılığı olarak) öderlerdi.

Reayaya ise Timar vermek mutlak olarak yasaktı.

² Venedik Cumhuriyetinde basılan altın para. Kıymeti 10 ile 12 Frank arasındaydı (TDVTS, c.I, s.479)

³ Reayanın Sipahi için bir takım bedeni hizmetleri yerine getirmesidir. Fakat Kanun-i Osmani adet olan bu uygulamayı kesin şekilde sınırlandırmıştır. Mesela Reaya Sipahi için kendi köyünde anbar yapar fakat ev yapmaya zorlanamaz. Siphahiye hassa kaydoluna çayırları biçer ve yerinde yığar fakat sipahinin evine kadar taşımazlar. Senede toplam 3 gün (2 günden fazla) Sipahi toprağında çalıştırılmaz. Ekin ekmeğe mecbur edilemez. (İnalçık, "Adaletnâmeler" , MEB İslam Anks.)

Sistemin Avrupa Feodalizminden Farkı

Tımar sistemi yüzeysel olarak Avrupa feodalizmine benzer ancak ikisi arasında temel ayrıcalıklar vardır. Her şeyden önce devlet tımar sistemini uygulayabilmek için hiçbir özel mülkiyet hakkıyla engellenmeksizin toprak üzerinde kendi mutlak denetimini kurar. En önemli fark ise Osmanlı köylüsünün merkezi bir devlet ve merkezi bir hukuk sisteminin koruması altında yaşamasıdır. Tımar üzerindeki sıkı merkezi denetimde sistemi Avrupa feodalizminden ayıran temel özelliktir.

Babalar tımarlarını batı feodalizmindeki gibi vasiyetle oğullarına bırakamazlar ve oğullar 7 yıl gibi bir süre askeri görev yapmazlarsa sipahi konumundan düşer reaya kaydedilerek vergiye tabi olurlardı. Bu sebeple sistemde kan asaletine dayanan bir döngü yoktur.

İmparatorluğun temel yönetim birimi sancaktı birkaç sancak eyaleti⁴ oluştururdu. Eyaletin merkezi doğrudan doğruya beylerbeyinin yönetimindeki paşa sancağıydı. Subaşılık denilen küçükçe bir birim ise sancakları oluşturuyordu. Subaşılar bölgedeki köylerde oturan sipahilerin komutanıydılar.

Taşrada İdari Mekanizma

Osmanlı taşra teşkilatında feth edilen bir bölgenin idaresini sağlamak üzere merkezden 2 görevli atanırdı. Bunlardan birisi askeri sınıf kökenli olarak hükümdarın yürütme yetkisini temsil eden bey, diğeri ilmiye sınıfı kökenli olup hükümdarın hukuk yetkisini temsil eden kadı idi.

Bey kadı hükmü olmadan hiçbir kararı icra edemediği gibi, kadı da kararını bey'e dayanmadan uygulayamazdı. Ancak kadı şeriat ve kanuna dair kararında ve yürütmesinde bey'den bağımsızdı. Doğrudan doğruya hükümdara bağlıydı ve hükümdara direk dilekçe sunma hakkına sahipti.

Kadı; kasabada oturur bölgelere naibler göndererek nahiye mahkemeleri açardı. Şeriat ve kanunu uygulayan yargıç, ayrıca mali işler müfettişiydi. Hükümdarın emriyle yönetici sınıfı da teftiş eder, merkeze bildirirdi.

Bey ve kadı'dan başka taşra yönetiminin bir diğer ayağı da "**hazine defterdarı**" idi. Taşra'da hazinenin çıkarlarını temsil ederdi ve direk merkeze bağlıydı. Ancak bey'in (beylerbeyi) görevini suiistimal eden hazine defterdarını (merkeze bildirmek şartıyla) azl yetkisi vardı.

Böylece taşrada bir denetim ve denge mekanizması kurulduğu gibi Bey'in (beylerbeyi, paşa) fazlasıyla güçlenmesi engellenmiş idarenin merkezileşmesi sağlanmış oluyordu.

Ayrıca Toprak tasarrufunda da beylerin "has" toprakları tüm sancaklara, sancak beylerinin has'ları tüm subaşılıklara dağıtılır. Gine bunun gibi Subaşı zeametleriyle sipahi tımarları köylerdeki hisselerle bölüştürülürdü. Bu sistem görevlinin yönetim alanını genişletmek ve tek kişinin köyün tümüne hâkim olmasını engellemek için tasarlanmıştı.

Taşra'da İdari Yapılanma

Daha beylik Döneminde Osmanlı Taşrası çeşitli sancaklara bölünmüştü. Sancak hükümdardan yetki alameti olarak bayrak (sancak) almış olan askeri valinin emrindeki yönetim birimidir.

Zamanla Osmanlı topraklarının bilhassa Balkanlarda genişlemesiyle otoriteyi ve denetimi kolaylaştırmak için sancakbeylerinin başına bir beylerbeyi atamak gerekmişti. I. Murad 1362'de tahta

---

⁴ Eyalet kelimesi 16. Asırda yerleşmiş bir tabirdir. Öncesi kullanım; Beylerbeylik.

çıkmaq üzere Rumeli'den Bursa'ya hareket ettiğinde Lala Şahin Paşa'yı bu göreve atayarak ilk beylerbeyliği Rumeli'de kurmuş oldu.

Yıldırım Bayezid 1393'de Rumeli'ye hareketinde Kara Timurtaş Paşa'yı merkezini Kütahya olan ve tüm batı Anadolu'yu kapsayan beylerbeyliğin başına atamıştır. Ardından Amasya merkezli Rum Beylerbeyliğinin teşkiliyle de 15. asır ortalarına kadar sürecektir imparatorluğun 3 beylerbeyliği kurulmuş olur.

Uç Beylikler ve Ayrıcalıklı Bölgeler

Osmanlı genişlemesinin devam ettiği dönemde dârül fetih olan Rumeli'de Osmanlı taşra sisteminin kurulduğu bölge ile gaza bölgesi arasında ya bir uç beyliği yahut vassal bir devlet bulunurdu.

Uç'lar da beylikleri babadan oğula geçen merkezden kısmen bağımsız, Ervenosoğulları, Mihailoğulları, Paşayığıtoğulları, Malkoçoğulları gibi aileler vardı. Bu beylerin Osmanlı sistemindeki konumları tıpkı Selçuklu hükümdarlığındaki Osman bey'in konumu gibiydi.

Sırp despotluğu, Eflak-Boğdan voyvodalığı gibi vassal devletler de iç işlerinde özerk olmakla birlikte yıllık vergi vermek ve seferlere yardımcı güç sağlamak zorundaydılar.

16. asırda ise artık hükümet fetih bölgelerini sancaklara ayırarak başlarına beylerbeyiler atamış böylelikle yeni Beylerbeylikler ortaya çıkmıştır. 1590'larda artık eyalet tabirinin kullanıldığını görüyoruz. 1610'a gelindiğinde imparatorlukta 32 eyalet kurulmuştu.

Ancak Eflak, Boğdan, Erdel, Ragusa, Gürcistan, Çerkezistan gibi Hristiyan; Kırım hanlığı, Mekke şerifliği, (17 asırda) Kazak Hetmanlığı gibi Müslüman vassal beyliklerde vardır.

Diğer taraftan Osmanlı idari mekanizmasının aynıyle uygulanmadığı Mısır, Basra, Habeş Elhasa gibi ayrıcalıklı bölgelerde vardı. Buralarda tımar sistemi uygulanmadığından eyalet gelirleri sipahilere tımar olarak dağıtılmaz vali bütün askeri-idari giderleri karşıladıktan sonra merkeze "Salyane" denilen Sabit bir vergi gönderirdi. Bunlara Salyaneli eyaletler denir, hükümdar merkezi otorite tesisi için buralara yeniçeri garnizonu yerleştirir birer vali, defterdar ve kadı atardı.

Doğu Anadolu'nun bazı yörelerinde ise "Hükümet" ve "Yurtluk-Ocaklık" tabir edilen aşiret reislerinin yönetiminde babadan oğula geçen bir sistem uygulanıyordu. Burada bütün gelirler aşiret beyine aitti. Ancak hükümdarın buyruğu ile orduya belli sayıda asker verilmek zorundaydı. Merkez burada belli bölgelere kalabalık sayıda yeniçeri garnizonu yerleştirir ve kadı atardı.